

Gyengeségeink mérlege.

A « Lengyel Függetlenségi Szövetség » alapítói megőrzik névtelenségüket. Nagyrészt a háború előtti generációból valók. A Szövetség 1976-ban jelentette be programját, mely élénk visszhangot váltott ki lengyel politikai körökben. Az alábbi szöveg 1978-ból származik. Kíméletlen elemzés a lengyel társadalom lelki nyomorúságáról, amelyet nemcsak azért érdemes magyarul olvasni, mert híradást ad egy testvérnemzetről, hanem azért is, mert e nyomorúság jórésztében mi, magyarok is osztozunk... A szöveget a lengyel ellenzék egy francia nyelvű antológiájából vettük át (« La Pologne : Une société en dissidence », Cahiers Libres, F. Maspero, Paris 1978).

Meg vagyunk győződve arról, hogy Lengyelországnak joga van a politikai függetlenségre: (...) e jogot nemcsak magunknak, s nem azért kérjük, mintha a saját sorsunkat olyan különlegesnek éreznénk. Ugyanezt kérjük a cseheknek, szlovákoknak, magyaroknak, románoknak, bulgároknak, litvánoknak, letteknek, észteknek, ukránoknak, bjeloruszoknak, grúzoknak, örményeknek: minden népnek, amelyet az imperialista hatalom megfosztott szuverénitásától; ugyanezt követelik ma Afrika s Ázsia népei. Nem egyéni érdekeinkre alapítjuk követeléseinket, nem is sovinizmusra vagy romantikus nosztalgiákra, még csak nem is történelmi öntudatunkra, hanem a modern gondolkodás irányító elveire. (...)

Lengyelország szabad lesz. Nem azért, mert különlegesen alkalmas rá, vagy mert a lengyelek jobban áhítják a szabadságot, mint a többi elnémított nép: szabad lesz, mert a modern civilizáció az egyének, az osztályok, a népek egyenjogúsítása felé halad.

Nem tudjuk sem azt, hogy mikor, sem azt, hogy hogyan, sem azt, hogy ez a mi életünkben, a fiainkban, vagy az unokáinkban következik-e be, de az bizonyos, hogy akik ezt a percet megélik majd, lengyelek lesznek. Kik lesznek ezek az emberek?

A külső körülményeket a történelem dönti majd el; a belső adottságok, a gondolatok, az erkölcsök már ma formálódnak.

Több mint harminc év telt el az utolsó nagy történelmi megpróbáltatás: a második világháború óta; harminc évnyi tökéletesen különböző történelem, mint amilyent a lengyelek eddig megélték. Igaz, 1956 októbere, vagy 1970 decembere a lázadások és felkelések nagy napjaira emlékeztetett. Láthattuk akkor, hogy élnek még a nemzeti erények: a bátorság, a rögtönzés tehetsége, a pillanat adta lehetőségek felismerése, a szolidaritás; láthattuk újjászületni a hajdani hibákat is: a kritikus pillanatokban kötött kapcsolatok gyors szétesését, az eufóriát követő depressziót, a képtelenséget a pillanatnyi siker kihasználására.

De ezek a percek ritkák voltak. A népi Lengyelország harminchárom éve a mindennapi nyomor monotóniájában telt el. Életünk, a « csalhatatlan szövetséges » által ellenőrzött népi hatalom alatt, bizonyos szempontból az ország felosztásának időszakaira emlékeztet. Ugyanabba az ostoba cenzúrába ütköztünk, mint annak idején nagyapáink; az ország vezetői ugyanúgy futnak a bizalom jelei után, mint a cárok alatt; az orosz hadsereg ugyanazzal a fesztelenséggel közlekedik Lengyelország területén, mint Nagy Katalin idejében, s a nagykövetek — Lebegyev, Abraszimov és Pilotovics — szépen követik elődeik: Stackelberg, Igelström és Repnyin hagyományait.

De azért mégsem hasonlít minden. A rendetlenség és a mánia, a ravaszkodás, a korrupció és a rettegés keveréke, a nagyhangú patriotizmus és a nagy szomszéd iránti

szolgalelkűség kettőssége: mind a rendszer újdonsága, amely nem a valóságos terroron, vagy a kormány hathatóságán alapszik, hanem az emberi természet hibáin. Hibákon, amelyeket a rendszer ápol és életben tart, hogy morálisan elgyöngítse, s kezelhetőbbé tegye az embereket. A lustasághoz, a tehetetlenséghez, a kicsinyességhez, a cinizmushoz folyamodik: mindenkihez megtalálja, hibáin keresztül, a kerülőutat. Kevésbé kegyetlen, mint a hajdani despotizmusok, de összehasonlíthatatlanul jobban demoralizál. Sokkal gyorsabb változásokat hoz létre az egyéneken és a közösségekben, s e változásoknak egyikünk sem tudott, sem nem bír ellenállni. Azon a távoli napon, amely majd a szabadságot hozza, azon a napon, amelyen majd döntenünk kell, harcolnunk, védenünk magunkat, közösen dolgoznunk, közös gondolatokat kovácsolnunk, szolidárisnak lennünk és áldozatra késznek — bizony e napon nem leszünk már az a történelmetől megpróbált nép, amely voltunk, nem leszünk azok, akik 1939-ben, 1956-ban, vagy akár napjainkban is voltunk és vagyunk. Új szokásokat vettünk föl, új hibákat.

Hozzászoktunk a gondolathoz, hogy az életünket kerekező politikai-gazdasági rendszer megingathatatlan. Ez ugyan a végsőig elkeserít minket, de ugyanakkor látszatgaranciát ad külső és belső biztonságunkra. Ugyanarról a rendszerről, mely idegesít bennünket az örökös sorbaállással, az állandó vaj-, hús-, fűtés- és energiaválságaival, mely elfojtja vállalkozókedvünket, azt tartjuk, hogy elhárítja fejünk felől az általános gazdasági depressziót, a munkanélküliséget vagy a csődbejutást. A szabad politikai játszma hiánya megvonja tőlünk a szabadságot, hogy a saját sorsunkról döntsünk, de biztosítja nekünk a nyugalmat: egy kicsit komor, de puhára bélelt nyugalmat. A rendszernek különösképpen előnye, hogy megszabadít minket a felelősségtől, s mindenkinek megszabja helyét.

Hozzászoktunk a gondolathoz, hogy *mások* igazgatnak bennünket, hogy *mások* határoznak helyettünk. S ez így igaz. Nem ismer a történelem még egy olyan rendszert, amely egyszerre gyakorol politikai, ideológiai és gazdasági hatalmat az emberek fölött, amely megszabja jogaik és

kötelességeik kiterjedését, meghatározza gondolkodás-
módjukat és szükségleteik színvonalát. Ugyanakkor min-
den szinten hiányzik a felelősségtudat « lefelé », felelős-
ségtudat az alárendeltek, a választók, a közvélemény
iránt. Minden alkalmazott, munkás, eladó, kutató, párt-
munkás, képviselő, vagy tanácsadó csak az előtt felelős,
akinek a kinevezését köszönheti. A rendszernek sikerült
egy olyan magatartásmódot kialakítania, amelynek jel-
szava a titok. Létünk a rendszer hierarchiájában nem a
társadalmi elfogadástól függ, hanem a feletteseinkkel és
protektorainkkal való bizalmas megegyezéstől. Ezeket a
jelszavakat a minisztériumi irodákban ismerjük meg,
az olyannyira óhajtott kihallgatások során: « Ez köztünk
maradjon... » Minden előléptetéssel újabb adag cinkosság
jár együtt, minden kiváltságot, minden hatalom-morzsát
meg kell fizetni titoktartással és a játékszabályok tisztelet-
ben tartásának újabb kötelezettségével. (...)

A rendszer fő jelszava: a nyugalom; ez lépett a régi
forradalmi frazeológia helyébe, amely intenzív térítői buz-
góságot kért. Semmi szükség bárkit is a nyugalomra rá-
beszélni, azt mindenki megtalálja magának. Egy nyitott
társadalomban, ahol állandó mozgás van, ahol folyton
összeütköznek az érdekek, a vélemények és a törekvések,
az ilyenfajta nyugalom elképzelhetetlen, és ezt a fajta
nyugalmat a « másik világból » jött látogató lidércnyo-
másosnak is találja. Aki viszont, mint mi, már bele-
kóstolt, az hozzászokik és újra kéri, mint a kábítószerre
szokott beteg. Ha majd egy nap a « történelem forgata-
gában » találjuk magunkat, szembesülve a közélet lázával,
kitéve a feszültségek és a piaci ingadozások kínos követ-
kezményeinek, nem sajnáljuk-e majd ezeknek az elmúlt
napoknak a nyugalmát egy olyan hatalom alatt, amely
még az álmunk és az ébrenlétünk óráit is megszabta?
A rendszer szent jelszavai — « nyugalom, munka, egyet-
értés » — nincsenek-e úgy belevésve lelkünkbe, hogy
elviseltetik velünk a hazugságot, megalázkodóvá tesznek
minket feletteseink előtt és inkább lemondunk vélemé-
nyünkről, mintsem hogy nevében a demokrácia kockáza-
tát vállaljuk? Hogyan is viselkedtünk volna a közvéle-

mény éles szeme előtt, mely tud igazságtalan és durva is lenni?

Elfelejtettünk világosan gondolkodni, nyíltan vitázni, sőt még személyes használatra saját véleményt formálni sem tudunk. Elfelejtettük mindezt, mert nincs rá szükségünk. Szellemi életünk lecsökkent néhány bizonyosságra, amelyeket félszavakkal jelzünk. Egyetértünk abban, hogy a rendszer nem ér semmit, hogy megreformálhatatlan, de többet ér, mint egy esetleges szovjet megszállás, amely elkerülhetetlen, ha túlságosan messzire megyünk a függetlenség iránti törekvésünkben. Sőt, akár még annál is többet ér, mint a káosz, amely fölülkerekedne, ha megengednék nekünk, hogy szabadon válasszuk meg rendszerünket és kormányunkat. Különbösen is, tesszük hozzá, ha Oroszország lehanyatlik, a németek nyomban megerősödnek, és ki tudja, mi történnék akkor határainkkal és függetlenségünkkel.

Ennyi ismeretlennel szemben inkább alkalmazkodunk a *status quo*-hoz, megőrzzük személyes használatra egy csöppnyi vallást, egy csöpp liberalizmust, meg, persze, hazaszeretetet. Minden ideológiából átveszünk: épp csak annvit, amennyi ahhoz kell, hogy lelki menedéket építsünk magunknak az elkeserítő propaganda ellen, s erkölcsi alibiket találjunk mindennapi konformizmusunkhoz. Vallásosságunk és hazaszeretetünk a körülmények nyújtotta érzelmekből adódik, liberalizmusunk: közhelyek a gondolat- és vallásszabadságról. A rendszer a maga részéről ugyanezeket az eszméket használja föl, hogy fönntartsa a nemzet « erkölcsi és politikai egységét », és ügyesen manipulál velük. Különösképpen a hazaszeretettel, melyet sovinszta és idegengyűlölő reflexekre egyszerűsített, megfosztva első jelentésétől: a külső és belső szabadság iránti törekvéstől.

Szellemi életünk ugyancsak lecsökkent, eszme-maradványokkal táplálkozunk. Engedelmeskedünk nap mint nap a rendszernek, s nagy napjainkon bigottak, vagy nacionalisták vagyunk. Nem tudjuk arra irányítani a haragunkat, amire kellene, mindennapos megaláztatásainkat gyűlölettel kompenzáljuk, gyűlölettel mindenki ellen, aki körülvesz bennünket: az oroszok és a németek ellen,

akik közvetlenül felelősek hanyatlásunkért; a nyugat ellen, mert nem szabadítottak föl minket idejében, és mert jobban élnek, mint mi; a csehek, a románok és a bulgárok ellen, mert jobban meghajolnak és megalázottabbak, mint mi — a rabszolga megveti a rabszolgát — és végül a zsidók ellen, valahányszor eszünkbe jut, vagy eszünkbe juttatják fontos szerepüket a rendszer megteremtésében. Maga a rendszer is igyekszik elevenen tartani ezeket a gyűlöleteket, melyek segítségére vannak. Feleleveníti a németek kegyetlenségének és a nyugat csalásának emlékeit, hogy megfosszon bennünket bármiféle szövetséges illúziójától; felszítja az antiszemitizmust, a zsidókra hárítva a múlt « hibáiért » való felelősséget; a cseh, magyar, stb. « testvérnépekkel » való barátság hivatalos jelszavaival ellentétben minden valóságos közeledést megakadályoz a közös sorssal összekötött országok között, amelyeknek barátsága halálos veszélyt jelentene a birodalomra nézve. Sőt, finoman és csak bizonyos alkalmakkor, fölkeltik az orosz és a többi szovjet nép elleni gyűlöletet is, éreztetvén velünk, mint azt Moczar propagandája tette a hatvanas években, hogy bezzeg, a Nagy Testvér felőli nyomás nélkül a lengyel kommunisták másképpen kormányoznának... Másképp, talán, de ugyanolyan rosszul, mert egyetlen párt sem bitorolhatja mindörökre egy nép kizárólagos képviselőjét, nem kormányozhatja alternatíva és ellenőrzés nélkül, anélkül, hogy megbízatását igazi választások szentesítenék.

Íme, így leszünk egyre korlátoltabbak, s egyre távolabb állók Európától és a világtól, következésképpen egyre függőbbek egy rendszertől, amely elébe megy mindannak, ami rossz és kicsinyes bennünk. Félúton összetalálkozunk, s ott egy fél-magán, fél-hivatalos mismás keverékét produkáljuk az eszméknek, szavaknak és érzelmeknek. Ezt a keveréket aztán ugyanabból a tálból el is fogyasztjuk, s boldogok vagyunk, hogy a « nyugalom » és az « egység » megkímél bennünket a nyitott társadalom szélsőségeitől. A kommunista propaganda rendkívül ügyesen tájékoztat bennünket a nyugati terrorizmusról, a fasiszta, trockista, maoista pártokról és szervezetekről; e mozgalmak gyakran abszurd jelszavai és követelései elrémítik az egyszeri

lengyelt, aki harminc évnyi « egyetértés » alatt megszokta, hogy minden ostobaságnak törvényereje van, mihelyst kinyomtatták vagy a falakra írták. Ennek a lengyelnek, aki a legkülönbözőbb vélemények iránti toleranciáról papol, elég, ha az orra alá dugsz valami ilyesmit, hogy mindjárt fölkiáltson: « Hohó! ezt már nem! Csakis az ésszerű véleményeket toleráljuk! »

Ki tudja, miféle abszurdítások lappanganak társadalmunk mélyén, különösképpen a pártszervezetben, azok között a pártmunkások között, akiknek a szélsőségei olyanira elképesztették a közvéleményt 1968-ban? Ki tudja, miféle erőszakra képes derék elnyomó szervezetünk, meg a specializált rohamcsapatok, amelyeknek találékonysága és ügyessége 1976 júniusában minden várakozásunkat felülmúlta? Ki tudja, mit rejt a párt, az állambiztonság és a cenzúra felügyelete alatt harminc éve alvó hazánk?

A politikai nyitottsággal együtt jár az erkölcsök szabadsága. Tehát a bűncselekmények és a szex elárasztják a sajtót, a mozit, az utcát. Propagandánk ezt is át tudja alakítani madárijesztővé, s az erénytől mámoros lengyeleknek elrémítő képet mutat dán, svéd vagy holland városokról, « Lám, ilyen a demokrácia! » felkiáltással. Ami nálunk történik a kijózanítóknak, a kerületi kapitányságokon, Varsó éjszakai életében, vezetőink erkölcsében: arról csak a szállingózó pletykák alapján alkothatunk fogalmat. Hogy mit pusztítanak a mi saját, hazai kábítószereink — a piros címkés vodka, meg az «osztályonfölüli» bor, amely persze olcsóbb, mint a heroin és az LSD, s talán közvetlen következményeiben kevésbé is végzetes, viszont a használata mennyivel elterjedtebb! — erről elnézően beszélünk, mint meghitt kis családi bajról, amely nem ront semmit a « szocialista munka nyugodt ritmusán », sem az « erkölcsi és politikai egyetértésen ».

Csak a politikai zavarkeltők, az ellenzékiek és a mindenütt tiltakozni akarók zavarják az egységet. A hatalom, természetesen, nem szereti, s rágalmazza őket, amennyire csak tudja. És a közvélemény hogyan viselkedik velük szemben? Bármekkora is rokonszenve a liberális és hazafias szövegek iránt, bármennyire becsüli is a bátorságot és a kockázatvállalást, bármekkora is többé-kevésbé rej-

tett öröme, ha a hatalomnak nehézségei vannak, ugyanakkor azt is érezteti, hogy ezek a mozgalmak csak bajt hoznak a békés emberek fejére, akik, ilyen vagy amolyan okokból, nem engedhetik meg maguknak, hogy nyíltan kifejezésre juttassák a rendszer elleni indulataikat; hogy csak megtorlásra készítetik a hatalmat, s arra, hogy még jobban megszorítsa a csavart, s hogy azt az egész közösség megszenvedje; hogy mindez végül is a szovjet beavatkozáshoz vezethet. Elég volt a petíciókból, a tiltakozásból és tüntetésből! — mondják még az ellenzékkel rokonszenvezők is. Mire jó mindez? Úgysem változik semmi, sőt — így a pesszimisták — az efféle akciók, amelyeket a hatalom különben is könnyen ellenőriz, csak alkalmat adnak a provokációra és a manipulációra... Különös, hogy ez a fajta okoskodás éppen azoknál gyakori, akik szenvedélyesen gyűlölik a rendszert, és akik, éppen gyűlöletből, legendát gyártanak annak mindenhatóságáról. (...)

A lengyel tömegek könnyen hagyják magukat kizárni a közéletből. A hatalommal szemben a lengyel úgy viselkedik, mint a nyomorult a mások gazdagságával szemben: irigyli, de nem tudná használni. A hatalmat Isten átkának tekinti, összeesküvés termékének. A lengyelek nem különböztetik meg a jó hatalmat a rossztól, aszerint, hogy mennyire részesednek benne, ha már megválasztották: a részvétel lehetőségében nem hisznek. A rossz hatalmat a jótól csak aszerint tudják megkülönböztetni, hogy milyen következményekkel jár személyes életükre. Nyomomban berzenkednek, ha a hatalom elkapja a grabancukat. Az átlaglengyel számára a társadalom és a hatalom között a rabszolga-viszony elkerülhetetlen. Nem hisz benne, hogy befolyásolhatná ezt a viszonyt, vagy a hatalom cselekedeteit, mert ezt még soha ki nem próbálta; a demokratikus köztársaság túlságosan rövid ideig tartott, hogy a közösség belekóstolhatott volna a jogaiba; s illető rossz hírért kelteni a régi nemesi demokrácia modelliének. Ezért viseli el a lengyel mások hatalmát maga fölött, remélve, hogy így a külső csapásokat és a belső megrázkódtatásokat el lehet kerülni. Napjainkban átengedi a hatalmat azoknak, akik Moszkva bizalmát élvezik, akik tudnak tárgyalni Moszkvával, s akiknek

eléggé vastag a bőrük ahhoz, hogy eltűrjék Moszkva megaláztatásait. Cserébe a biztonságért, lemond jogairól, s ezt a lemondást gyűlölettel és a hatalom megvetésével kompenzálja; ezt maró gúnnyal fejezi ki, amelyben mester, s ügyeskedik, bulizik, ahogy tud, ezt a tudást a tökéletességig fejleszti. Ebből aztán a moralisták, a pillanat szükségleteinek megfelelően, vagy hibát, vagy nemzeti erényt kovácsolnak.

Ez a magatartás, és azok a képességek, amelyek így kifejlődnek, lehetővé tették a lengyeleknek, hogy pompásan túléljék az ország többszöri felosztását és megszállását; ez segítette őket, hogy becsapják az apparatcsikokat, hogy ellenálljanak a politikai nevelésnek, hogy a magánéletükben elviselhető kapcsolatokat teremtsenek, sőt, hogy nyomást gyakoroljanak a rendszerre. Ezek a vonások tehát fönntartják a társadalmat a hatalommal szembeni állandó összecsapásaiban, de aligha vezetnek jóra majd azon a napon, amikor a lengyelek teljes politikai hatalommal rendelkezhetnek. Mutatnak-e majd elegendő lelkesedést és jó politikai érzéket, hogy — mint ez Portugáliában és Spanyolországban sikerült — elkerüljék a vérontást, megfékezzék a szélsőbal- és szélsőjobboldali túlzásokat, hogy úrrá legyenek a belső viszályokon, félelem nélkül elviseljék a szabadság zajos, sőt veszélyes szertelenségeit, hogy bizalmuk legyen a mértéktartó vezetőkben, hogy fönntartsák a demokratikus intézményeket, hogy bátran alá vessék magukat a közvéleménynek, s ne sértődjenek meg a kritikákon? Érettnek mutatkoznak-e majd a szabadságra és a politikai kultúrára? Talán; de csak akkor, ha már ma dolgozunk ezen a kultúrán. (...)

A kommunista rendszerben az állammal, mint egyetlen főnökkel szembeni magatartásunk következtében lezüllött a munka. Hiszen akárhogy is dolgozunk is, félő, hogy a bürokrácia végül is eltékozolja, vagy a szovjet terjeszkedés távolabbi céljaira engedi át munkánk gyümölcsseit. Tudjuk, hogy munkánk nekünk magunknak keveset hoz, de erősíti a rendszert, amely magának követeli sikereinket. Tudjuk, hogy termékeink gyöngé minőségűek, mert rosszak az alapanyagok, mert elévült a technológia, vagy tévedés történt a gyártási folyamatban.

Nem becsüljük sokra a nekünk kiutalt bért, mert ismerjük a zloty gyöngé vásárlóerejét. A dollárnak privilégizált pénznemként való forgalomba hozatala — a dollaré, amelyet ajándékba kaptunk, vagy spekulációval szereztünk, vagy külföldön, gyakran megalázó feltételek mellett kerestünk meg — maga is hozzájárul a munka degradálásához. Tegyük hozzá mindehhez a rossz munkaszervezést, a hozzánemértő politikai felsőbbbségek beavatkozását, a fegyelem hiányát, a mennyiségi szempontok elsőbbségét a minőségiékhöz képest, a statisztikáét a realitáshoz képest, a költött terveket, a prémiumosztás körül folyó spekulációt (...): mindez elbátortalanít, elvágja a verseny-lehetőséget, kedvez a bulizásnak, a semmittevésnek, a tékozlásnak, stb. A végtelenségig lehetne sorolni az okokat. Ezzel töltjük időnket, mióta csak a rendszer fennáll. Ezen gondolkodunk a magánéletben és a nyilvánosság előtt, s a rendszer a kezét-lábát törí, hogy kimásson ebből a helyzetből. Hány jelmondat, hány jelszó, kérés és fenyegetés! Munkaverseny és ösztönzések, normák, technikák sőt ígérek, hogy majd dollárban fizetnek minket... Kitűztek távoli és közeli célokat, általánosakat és nemzetiéket, esküdtek a proletár internacionalista szolidaritásra, a nemzeti büszkeségre, a jólét látomására, a csőd kísértő szellemére. Minden hiába.

Bizonyára vannak még más okai is a munka effajta elértéktelenedésének, de az okok többsége a szisztémában rejlik, s vele együtt el is fog tűnni. De a társadalmi következmények eltűnnek-e majd az okokkal, vagy ellenkezőleg: megmaradnak, veszélyes nemzeti jellemvonások formájában?

Persze történelmünk visszatérő állandói nemcsak ezeket a reflexeket váltják ki (...): hősi magatartás is születik. Nemcsak a csataterén, hanem a hazáért való mindennapi munkában is. Nem a tunyaság, a cinizmus és a kicsinyesség formálta történelmünket, hanem azok a férfiak, akik fölládozták életüket, hogy javítsák a társadalmi és gazdasági életet, hogy véget vessenek a kormányzati és oktatási rendszer kisajátításának. Nekik köszönhetjük Lengyelországot, amely, mindennek ellenére, megérdemli, hogy éljünk érte.